

Krzysztof Kietliński
UKSW, Warszawa

Postrzeganie dialogiczne człowieka w myśli filozoficzno-religijnej Martina Bubera i Emmanuela Lévinasa

Wchodząc w dialog, musisz wnieść swoją twarz.

J. Tischner

Wprowadzenie

Spotkanie człowieka z człowiekiem najczęściej prowadzi do wymiany myśli i słowa, poznania czy tworzenia więzi między nimi. Zarazem związane jest z obopólną obserwacją zachowań i postaw, której towarzyszy dysputa i pewna refleksja. W ten sposób nawiązuje się jakaś wzajemność, relacja czy próba komunikacji. Należy zauważyć, że ten kontakt dokonuje się w formie werbalnej i niewerbalnej.

Zatem spotkanie ludzi może przerodzić się w dialog, który między ludźmi jest nie tylko jednym z najważniejszych sposobów komunikacji werbalnej, ale też najskuteczniejszym. Dialog jest rozmową, sposobem kontaktu przy pomocy słowa. Jest pewną wypowiedzią, polemiką czy przekazaniem swojego stanowiska lub poglądu¹. Dialog jest wskazany przede wszystkim tam, gdzie występują odmienne zdania partnerów, jednak nie chodzi tylko o przekonanie przeciwnika do swoich racji, ale ważniejsze jest samo spotkanie osób, wzajemna wymiana myśli, czy uczestnictwo zarówno w dawaniu, jak i przyjmowaniu odrębnych

¹ Por. K. Długosz-Kurczabowa, *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*, Warszawa 2008, s. 155-156; *Słownik poprawnej polszczyzny*, W. Doroszewski (red.), Warszawa 1982, s. 112; *Słownik wyrazów obcych*, J. Tokarski (red.), Warszawa 1980, s. 151.

uwag. Zatem dialog nie musi oznaczać braku różnic w myśleniu i odczuwaniu; wystarczy, jeśli dyskutanci będą mieli dobrą wolę zrozumienia jeden drugiego².

Ludzie nieustannie poszukują właściwej formy przekazu dialogicznego, który najczęściej oscyluje między niezrozumieniem, powierzchownością i podejrzliwością a zbliżeniem, współdziałaniem czy uzgodnieniem stanowisk i racji. Wiadomo też, że powoduje różne napięcia i nieporozumienia, czego przykładem mogą być dysputy i polemiki prowadzone od czasów starożytnych, pokazujące złożoność dialogu międzyludzkiego³.

Jedną z ciekawszych, a zarazem oryginalnych propozycji na gruncie filozofii dialogu jest myśl dialogiczna⁴ Martina Bubera i Emmanuela Lévinasa, nawiązująca do tożsamości religijnej i żydowskiej. Zasługą nie do przecenienia Bubera i Lévinasa jest zwrócenie uwagi we współczesnym racjonalistycznym i indywidualistycznym świecie na potrzebę odnowienia autentycznego dialogu ludzi między sobą. Zauważyli oni, że w życiu człowieka liczy się nie tylko wiedza i poznanie empiryczne, ale też spotkanie i dialog międzyludzki. Wiadomo, że myśl dialogiczna Bubera i Lévinasa była kontestacją współczesnej filozofii odrzucającej Boga i religię, nawiązującej do poglądów utylitaryzmu i etycznego egoizmu. W kreowaniu projektu dialogicznego oparli się na tradycji biblijno-religijnej, głównie judaizmu i chrześcijaństwa. Zarazem podkreślali moralny wymiar dialogu międzyludzkiego, a także godność podmiotów – partnerów dialogu.

Wybitni myśliciele żydowscy: Buber i Lévinas, związani byli przede wszystkim z religią i kulturą żydowską, mającą istotny wpływ na kształtowanie się modeli dialogowych typu: *Ja – Ty* bądź *Ja – Inny*, odnoszących się zarówno do człowieka, jak i Boga. Bóg, „czymkolwiek by nie był”, poprzez swoje działanie „wchodzi w bezpośrednią relację z nami ludźmi”⁵ – pisał Martin. Buber fascynował się mistycyzmem chasydzkim do tego stopnia, że nurt ten zainspirował

² „Stary rabin postanowił wybrać swego następcę. Wyszukał więc trzech kandydatów i wysłał ich do człowieka o innych poglądach niż oni. Pierwszy powrócił z miną triumfatora i zreferował krótko: zwyciężyłem bez trudu. Przeciwnikowi brakło słów i argumentów. Drugi chwalił się, że potrafił przeciwnika przekonać tak, że obaj byli potem jednego zdania. Trzeci natomiast przyszedł trochę przygnębiony. Wykrztusił tylko z siebie, że przeciwnika ani nie zwyciężył, ani nie przekonał, ale tylko zrozumiał. Mądry rabin zwrócił się wtedy do tego trzeciego: Ty tylko pojąłeś Torę. Idź i głoś ją dalej”. K. Wójtowicz, *Przypiski*, Poznań 1985, s. 14.

³ Por. M. Szulakiewicz, *Dialog i metafizyka. W poszukiwaniu filozofii pierwszej*, Toruń 2006, s. 47-48. Dialogi były prowadzone w starożytnej Grecji, między innymi za czasów Sokratesa, a jego wybitny uczeń Platon napisał 35 pism dialogicznych, spośród których do najbardziej znanych należy zaliczyć: *Ucztę*, *Obronę Sokratesa*, *Eutyfron*, *Gorgias*.

⁴ Wybitni przedstawiciele filozofii dialogu to między innymi: Ferdynand Ebner, Hermann Cohen, Friedrich Gogarten, Gabriel Marcel, Franz Rosenzweig, Eugen Rosenstock-Huessy, Martin Buber, Emmanuel Lévinas.

⁵ M. Buber, *Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych*, tłum. J. Doktor, Warszawa 1992, s. 123.

go do tworzenia idei dialogicznej relacji człowieka z człowiekiem czy człowieka z Bogiem, ale też człowieka ze światem i naturą. Chasydyzm wywodzący się z Kabały głosił potrzebę *przyłgnięcia człowieka do Boga (deweut)*, którego nie mógł osiągnąć sam, ale potrzebował pośrednika prowadzącego go w komunikacji z Bogiem i ze światem⁶. Buber już w młodości interesował się także mistycyzmem chrześcijańskim, na przykład czytał pisma mistyka Mistra Eckharta. W swoich poglądach dialogicznych podkreślał też godność osoby ludzkiej, nawiązując w ten sposób do personalizmu chrześcijańskiego.

Z kolei Lévinas inspirował się myślą talmudyczną w rozwijaniu filozofii dialogu, a także szukał pojednania między judaizmem a chrześcijaństwem⁷. W konstrukcji dialogu *Ja – Inny* sięgał do porównań i wzorów ze Starego Testamentu, takich jak: człowiek pojmowany jako *obraz Boży* czy bycie człowieka z Bogiem *twarzą w twarz*⁸.

Artykuł rozpoczyna się od przedstawienia wykładni chrześcijańskiej na temat dialogu, która była analizowana (głównie mistycyzm chrześcijański) zarówno przez Bubera, jak i Lévinasa, a nawet pewne jej elementy znalazły się w ich koncepcjach dialogu. W artykule poszukuje się odpowiedzi na pytania: Jaka jest specyfika filozoficzno-religijnego dialogu Bubera i Lévinasa? Jakie są podobieństwa i różnice pomiędzy powyższymi typami dialogu?

Dialog prawdy ożywiany i podtrzymywany przez dialog miłości⁹

W dialogu religijnym na pierwszym miejscu stawia się osobistą i wewnętrzną rozmowę człowieka pobożnego z Bogiem praktykowaną na modlitwie¹⁰. Już Mojżesz kontaktował się z Bogiem w *namioocie spotkania*, rozmawiał z Nim *twarzą w twarz* czy jak *przyjaciel z przyjacielem*. „Ilekoć Mojżesz wchodził przed oblicze Pana na rozmowę z Nim, zdejmował zasłonę aż do wyjścia. Gdy zaś wyszedł, opowiadał Izraelitom to, co mu Pan rozkazał. I wtedy to Izraelici mogli widzieć twarz Mojżesza, że promienieje skóra na twarzy Mojżesza”¹¹.

W perspektywie chrześcijańskiej prawdziwy dialog powinien być spotkaniem i relacją prowadzącymi do nawrócenia i pojednania, a więc *dialogiem*

⁶ http://www.opoka.org.pl/biblioteka/I/IR/zd_6o_2009_duch_zydowska2.html – dostęp: 17 marca 2016 r.

⁷ Por. E. Lévinas, *Cztery lektury talmudyczne*, tłum. E. Burska, Kraków 1995. E. Lévinas, *Trudna wolność. Eseje o judaizmie*, tłum. A. Kuryś, Gdynia 1991.

⁸ Por. Rdz 1, 27; Wj 34,29.

⁹ Powyższy tytuł pochodzi z tekstu encykliki *Ut unum sint*, nr 60.

¹⁰ Por. Jan Paweł II, Encyklika *Ut unum sint*, nr 27.

¹¹ Wj 34, 34-35.

zbawienia¹². Papież Jan Paweł II wzywał do *dialogu sumień*, czyli uznaniu własnej słabości i niedoskonałości dojrzałych i odpowiedzialnych partnerów dialogu. Zatem „dialog spełnia zarazem funkcję rachunku sumienia”¹³.

Dialog jest ważną potrzebą osób wierzących, spotykających się z ludźmi o innym światopoglądzie, a mających misję ewangelizowania z mandatu Jezusa Chrystusa. W dokumentach Kościoła katolickiego zwrócono uwagę na konieczność szczerego dialogu prowadzonego przez chrześcijan, zgodnego z duchem Tradycji Apostolskiej, opartej na wymogu wzajemności i miłości chrześcijańskiej¹⁴. „Przez dialog rozumiemy najogólniej każdą formę spotkania i porozumiewania się między ludźmi, grupami czy wspólnotami podjętą w duchu szczerości, szacunku i zaufania do drugiego człowieka jako osoby, mającą na celu zgłębianie jakiejś prawdy bądź uczynienia stosunków między ludźmi bardziej odpowiadającymi godności człowieka”¹⁵. Dialog chrześcijański jest rozpatrywany w świetle filozofii personalistycznej, podkreślającej naturę i godność osoby ludzkiej. Dialog, jak czytamy w encyklice *Ut unum sint*, powinien angażować „cały ludzki podmiot”¹⁶. Zatem „choć w pojęciu *dialog* na pierwszy plan zdaje się wysuwać moment poznawczy (*dia-logos*), każdy dialog ma również wymiar całościowy, egzystencjalny”, gdyż (...) „dialog nie jest tylko wymianą myśli, ale zawsze w jakiś sposób wymianą darów”¹⁷. Należy podkreślić, że w dialogu religijnym zakłada się poszukiwanie prawdy w duchu miłości pomiędzy osobami dialogu. Strony dialogu winny poszukiwać pojednania, zachowując jedność w prawdzie.

Dialog Ja i Ty, czyli każde prawdziwe życie jest spotkaniem

Podstawą dialogu *Ja – Ty*¹⁸ w rozumieniu Martina Bubera jest pewna relacja międzyludzka (rozumiana jako świadomy wybór), której konsekwencją jest poznawanie i postrzeganie drugiego. „Postrzec człowieka znaczy więc dostrzec zwłaszcza jego całość jako określoną przez ducha osobę, zobaczyć dynamiczne centrum, odciskające uchwytnie znaki niepowtarzalności na wszystkich jego

¹² Por. Paweł VI, Encyklika *Ecclesiam suam* (6 sierpnia 1964), III: AAS 56 (1964), 642.

¹³ Por. Jan Paweł II, Encyklika *Slavorum Apostoli* (2 czerwca 1985), 14: AAS 77 (1985), 792.

¹⁴ Por. Sobór Watykański II, Dekret o ekumenizmie *Unitatis redintegratio*, 15 i 3.

¹⁵ L. Górka, S.C. Napiórkowski, *Kościół czy Kościół. Wybrane zagadnienia z ekumenizmu*, Warszawa 1995, s. 159.

¹⁶ Por. Jan Paweł II, Encyklika *Ut unum sint*, nr 28.

¹⁷ Por. Jan Paweł II, Encyklika *Ut unum sint*, nr 28.

¹⁸ Drugiego człowieka Buber określa jako *Ty*. Z kolei Lévinas posługuje się terminem *Inny*. Por. M. Buber, *Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych*, tłum. J. Doktor, Warszawa 1992.

przejawach zewnętrznych, postawie i zachowaniu”¹⁹. Relacja *Ja – Ty* jest najczęściej trudno osiągalna, nietrwała i przemijająca, ciągle narażona na uprzedmiotowienie jej uczestników. Ważna jest zdolność dystansowania się i odróżniania *Ja* od *Ty*, która oprócz budowania więzi, pomaga wytworzyć wspólną przestrzeń *między* osobami, która formułuje spotkanie i relację *Ja z Ty*. Wówczas w tajemnicy jednego bytu można doświadczyć tajemnicy egzystencji kogoś Innego²⁰. Dzięki spotkaniu *Ja z Ty* oboje stają się świadomymi osobami, co określa wyraźnie ich istotę i niepowtarzalność. W świecie czasu i przestrzeni jedynie poprzez relację *Ja – Ty* poznajemy prawdę zarówno o człowieku, jak i o Bogu. Zatem w dialogu pomiędzy *Ja* i *Ty* odnajdujemy Boga. Jak napisał Buber, „tam bowiem, gdzie dwaj są prawdziwie razem, są w imię Boga”²¹. Podobnie wcześniej Jezus nauczał: „zaprawdę, powiadam wam: jeśli dwaj z was na ziemi zgodnie o coś prosić będą, to wszystkiego użyczy im mój Ojciec, który jest w niebie. Bo gdzie są dwaj albo trzej zebrani w imię moje, tam jestem pośród nich”²².

W rozumieniu Bubera dialog może mieć charakter podmiotowy – całościowy (relacja *Ja – Ty*) lub przedmiotowy jako zewnętrzne doświadczenie drugiego (*Ja – To, Ono*). „Byt jest wobec człowieka albo tym, co Naprzeciw, albo przedmiotem. Istota człowieka ugruntowuje się w owej dwoistości stosunku do bytu”²³. Filozof dialogu podkreślał, że relacja *Ja – Ty* jest najbardziej naturalnym spotkaniem drugiego, gdzie *Ja* spotyka podmiot *Ty* w całości, w sposób bezpośredni i wprost²⁴. „Relacja to wybór, a jednocześnie bycie wybranym, jest bierna i aktywna zarazem”²⁵. *Ty* w odniesieniu do *Ja* jest kimś bezpośrednio, jest podmiotem dialogu. *Ty* w spotkaniu z *Ja* domaga się odpowiedzi. W takiej relacji dochodzi do zbliżenia dusz osobnych istot²⁶. Według Bubera istotę człowieka odkrywamy nie w sobie samym, ale w zetknięciu ze społeczeństwem, a przede wszystkim z innym człowiekiem, czyli istotę człowieka określa natura ludzkich więzi²⁷. Co więcej istotę człowieka poznajemy po jakości jego związku z innymi. Istota człowieka zatem objawia się nie w pojedynczym człowieku, ale na styku relacji *Ja i Ty*²⁸. Jedynie w relacji z innymi człowiek rozpoznaje swoją tożsamość

¹⁹ M. Buber, *Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych*, tłum. J. Doktór, Warszawa 1992, s. 146.

²⁰ Por. M. Buber, *Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych*, tłum. J. Doktór, Warszawa 1992, s. 40.

²¹ M. Buber, *Zaćmienie Boga*, tłum. P. Lisicki, Warszawa 1994, s. 10.

²² Mt 18, 19-20.

²³ M. Buber, *Zaćmienie Boga*, tłum. P. Lisicki, Warszawa 1994, s. 39.

²⁴ Por. M. Buber, *Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych*, tłum. J. Doktór, Warszawa 1992, s. 45.

²⁵ M. Buber, *O Ja i Ty*, tłum. B. Baran, w: *Filozofia dialogu*, B. Baran (red.), Kraków 1991, s. 42.

²⁶ M. Buber, *Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych*, tłum. J. Doktór, Warszawa 1992, s. 44.

²⁷ Por. M. Buber, *Problem człowieka*, tłum. R. Reszke, Warszawa 1993, s. 70.

²⁸ Jednym z pionierów zasady dialogicznej był Ludwig Feuerbach, który inspirował samego Bubera. Feuerbach napisał: „Pojedynczy człowiek sam w sobie nie posiada istoty człowieka ani

i identyczność. „Tylko w żywym związku można bezpośrednio poznać istotowość człowieka, to, co tylko jemu jest właściwe”²⁹.

Ważkim czynnikiem w dialogu jest postawa braterstwa, czyli akceptacji i uznania zarówno godności, jak i równości partnerów. „Relacja jest wzajemnością. Moje *Ty* działa na mnie tak, jak ja działam na nie”³⁰. Relacja wzajemności tworzy osoby wówczas, gdy otwierają się na siebie, tworząc związek *Ja i Ty*. Natomiast relacja bez wzajemności, gdzie dochodzi do uprzedmiotowienia partnera, stanowi odniesienie *Ja – To* lub *Ja – Ono*. Kiedy w doświadczeniu drugiego zwracamy uwagę na jego różne cechy i właściwości zewnętrzne, wówczas staje się on badany przedmiotem. W koncepcji Bubera doświadczenie przedmiotu – *To* lub *Ono* – jest jedynie jakimś swoistym doświadczeniem drugiego człowieka, próbą zawłaszczenia osoby jeden przez drugiego w ramach postrzegania rzeczywistości, zachowaniem wzajemnego dystansu i odległości, które nie jest relacją ani dialogiem czy spotkaniem partnera. Bez woli otwarcia się na drugiego kontakt staje się powierzchowny, może być jedynie zwykłym zagadywaniem czy próżnym gadulstwem. Jak twierdzi Buber, życie prawdziwie ludzkie jest relacją osób *Ja – Ty*, natomiast zagubienie tej relacji prowadzi nieuchronnie do doświadczenia *Ja – To*, do utraty relacji podmiotowej na rzecz doświadczenia przedmiotowego. Kto żyje wyłącznie w relacji przedmiotowej – jak pisze Buber – nie jest człowiekiem³¹. Zatem relacja *Ja – Ty* jest związkiem bliskości, natomiast *Ja – On* jest relacją dystansu.

Żeby zaistniał dialog, trzeba spełnić pewne warunki, a mianowicie uwzględnić konieczność wyjścia jeden ku drugiemu, nawiązania więzi i pomimo świadomości inności stać się ze wzajemnością kimś bliskim i ważnym dla kogoś drugiego. Dialog zatem jest spotkaniem innego, gdzie trzeba uznać odmienność bytu drugiego, a zarazem równość jego i moich praw, powstrzymać się od własnych uprzedzeń i ocen. Chodzi zatem o pewne oddziaływanie wzajemne, uznania drugiego jako pełnoprawnego partnera dialogu i spotkania. Według Bubera prawdziwy dialog wymaga akceptacji inności drugiego. „Moje *Ty* działa na mnie tak, jak ja działam na nie (...). Dopiero gdy indywiduum uzna drugiego w całej jego inności jak siebie, jako człowieka, i w ten sposób przedrze się ku

jako istoty moralnej, ani myślącej. Istota człowieka zawarta jest tylko we wspólnocie w jedności człowieka z człowiekiem – jedności, która jednak opiera się na rzeczywistej różnicy między *Ja i Ty*”. L. Feuerbach, *Wybór pism. Zasady filozofii przyszłości*, tłum. K. Krzemieniowa, M. Skwieciński, Warszawa 1988, s. 88.

²⁹ M. Buber, *Problem człowieka*, tłum. R. Reszke, Warszawa 1993, s. 93.

³⁰ M. Buber, *O Ja i Ty*, tłum. B. Baran, [w:] *Filozofia dialogu*, B. Baran (red.), Kraków 1991, s. 45.

³¹ Por. M. Buber, *Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych*, tłum. J. Doktor, Warszawa 1992, s. 60.

drugiemu, wtedy – w tym bliskim i przemijającym spotkaniu przełamie ono swoją samotność”³².

Funkcję pomocniczą w dialogu partnerskim odgrywa miłość, którą Buber pojmuje następująco: „Dla tego, kto jest w stanie miłości, kto spogląda przepętniony miłością, ludzie wydobywają się ze swojego zagubienia w gąszczu życia”³³. Zatem nie tyle uczucia, ile miłość przejawiająca się w konkretnym działaniu stanowi podstawę właściwego dialogu pomiędzy ludźmi.

Buber doszedł do przekonania, że w ludzkiej egzystencji istotna jest nie tylko wiedza i poznanie, ale też spotkanie i dialog. Dialog, który nie jest zwykłą rozmową, spotkaniem czy więzią, ale jest przede wszystkim otwarciem się partnerów dialogu na siebie: na rozmowę, na spotkanie i wejście w relacje. Dialog jest „postępowaniem ludzi wobec siebie, znajdującym jedynie wyraz w komunikacji”³⁴. Ważne jest to, co zachodzi pomiędzy *Ja* i *Ty*, czyli wejście w dogłębną relację osób.

Dialog *Ja* i *Inny*

Dialog według Lévinasa to spotkanie *twarzą w twarz* z Innym. Doświadczenie bycia z drugim to spojrzenie w jego twarz. „Sposób uobecniania się innego, przekraczający ideę Innego we mnie, nazywamy w efekcie twarzą”³⁵. Inność drugiego najlepiej jest widoczna w twarzy. Odślonić twarz według Lévinasa oznacza pokazać, kim się jest naprawdę, wyjawić o sobie samym pewne tajemnice. „Jest całkowicie wyjęta z kontekstu, jedyna i niepowtarzalna, całkowicie poza pojęciami, abstrakcyjna w sensie wyjęcia z horyzontu, nieskończenie transcendentna”³⁶. Tylko twarz przypisana jest człowiekowi; rzeczy nie mają twarzy. Co więcej, w twarzy Innego znajdujemy ślad Boga, zatem *Inny* jest obrazem Boga³⁷. Relacja *człowiek – Bóg* jest wzorcowa dla relacji *Ja – Inny*.

W dialogu każdy z rozmówców jest krańcowo inny. Tak wyjaśnia te kwestię Lévinas: „Absolutnie Inne to inny człowiek. Nie należy on do tego samego szeregu

³² M. Buber, *Problem człowieka*, tłum. R. Reszke, Warszawa 1993, s. 126. „Ty wypełnia horyzont. Nie żeby nic poza nim nie istniało: wszystko jednak żyje w jego świetle”, tamże, s. 43.

³³ M. Buber, *O Ja i Ty*, tłum. B. Baran, [w:] *Filozofia dialogu*, B. Baran (red.), Kraków 1991, s. 44.

³⁴ M. Buber, *Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych*, tłum. J. Doktor, Warszawa 1992, s. 209.

³⁵ *Filozofia współczesna*, J. Tischner (red.), Kraków 1989, przyp. 20.

³⁶ K. Tarnowski, *Bóg fenomenologów*, Tarnów 2000, s. 229.

³⁷ Twórczość Lévinasa analizował Jan Paweł II, który powiedział w wywiadzie: „Oto osoba objawia się dla niego poprzez oblicze. Filozofia oblicza to także dziedzictwo Starego Testamentu, psalmów i ksiąg proroków, gdzie tyle razy jest mowa o szukaniu Boskiego oblicza”. *Przekroczyć próg nadziei. Jan Paweł II odpowiada na pytania Vittoria Messori*, Lublin 1994, s. 156.

co Ja. Wspólnota, w której mówię *ty* albo *my*, nie jest liczbą mnogą *ja*. Ja i ty nie są tu egzemplarzami tego samego pojęcia. Z innym człowiekiem nie wiąże mnie ani relacja posiadania, ani jedność liczbowa, ani jedność pojęcia. Brak wspólnej ojczyzny sprawia, że Inny jest Obcym; Obcym, który zakłóca moje *u siebie*³⁸. Zatem relacja dialogiczna jest spotkaniem z kimś nieodgadnionym, niezrozumiałym i niepoznawalnym, gdyż *Inny jest tym, czym Ja nie jestem*³⁹. Dlatego powoduje nieprzekraczalny dystans i oddalenie. „Ktoś Inny należy przez swą obecność do jakiegoś kulturowego zbioru i rozświetla się przez ten zbiór, tak jak tekst przez kontekst. Ukazanie się zbioru ubezpiecza jego własną obecność, ono samo zaś się rozświetla światłością światła. Zrozumienie kogoś Innego jest więc nieodłączne od jakiejś hermeneutyki, jakiejś egzegezy”⁴⁰. Lévinas podkreśla trudność dialogu w doświadczaniu Innego, gdyż Inny zdaje się nieprzenikniony, niedający się podporządkować, będący całkowicie poza światem pierwszego. Jednocześnie Inny jest niezbędny w określaniu tożsamości, bytu, czy relacji wobec świata pierwszego. „Doświadczamy innego, dochodząc do świadectwa, czyli doświadczając zarazem siebie. Wszelkie inne rodzaje doświadczeń – czy to doświadczenie rzeczy czy siebie – są jedynie pomniejszoną odmianą doświadczenia innego”⁴¹.

Lévinas w spotkaniu *Ja z Innym* akcentuje wymiar moralny tej relacji. Inny jest pewnym wyzwaniem, za którego powinienem brać odpowiedzialność. Jak pisze Lévinas: „Odpowiedzialność za drugiego spada na mnie”⁴². Samo spojrzenie jeden na drugiego powinno wyzwalać obopólną odpowiedzialność za siebie. Według Lévinasa odpowiedzialność za drugiego jest podstawą dialogu; co więcej powyższa odpowiedzialność za drugiego ogranicza i podporządkowuje moją wolność, zachęca do ustępowania i stawiania się na jego miejscu. Odpowiedzialność opiera się na: „wyjątkowej Relacji, w której Toż-Samo może być poruszone przez Inne, przy czym inne nie zostaje wchłonięte przez To-Samo”⁴³.

³⁸ E. Lévinas, *Całość i nieskończoność. Esej o zewnętrzności*, tłum. M. Kowalska, Warszawa 1998, s. 26.

³⁹ Por. E. Lévinas, *Istniejący i Istnienie*, tłum. J. Margański, Warszawa 2006, s. 154.

⁴⁰ E. Lévinas, *Znaczenie a sens*, tłum. S. Cichowicz, „Literatura na Świecie”, 1986, nr 11-12, s. 263-264.

⁴¹ J. Tischner, *Śladami Nieskończonego*. W kręgu myśli E. Levinasa, [w:] *Filozofia współczesna*, J. Tischner (red.), Kraków 1989, s. 409.

⁴² E. Lévinas, *Etyka i Nieskończony*, tłum. B. Opolska-Kokoszka, Kraków 1991, s. 54.

⁴³ E. Lévinas, *O Bogu, który nawiedza myśl*, tłum. M. Kowalska, Kraków 1994, s. 60.

Dialog *Ja – Ty* i (a) *Ja – Inny*. Podobieństwa i różnice

a. Podobieństwa w myśli dialogicznej Bubera i Lévinasa

Buber	Lévinas
wychowanie w ortodoksyjnej religii żydowskiej, później związanie z chasydyzmem	zakorzenie w kulturze i religii żydowskiej, inspirowanie się Kabałą
wpływ doświadczeń życiowych na kształtowanie się refleksji na temat komunikacji i dialogu (w młodości odczuwający samotność, mający trudności komunikacyjne z rówieśnikami, wychowywany przez dziadków)	doświadczenia życiowe rzutowały na kształtowanie się poglądów dialogicznych (stawiający pytania religijne dotyczące między innymi nieobecności Boga w czasie holocaustu)
uprawianie filozofii dialogu jako przeciwstawienie się współczesnemu racjonalizmowi i egoizmowi	tworzenie filozofii dialogu jako drogi pozwalającej odnaleźć Boga i wskazania wymiaru religijnego człowieka
interesowanie się zarówno mistycyzmem żydowskim, jak i chrześcijańskim	na bazie religii żydowskiej szukanie łączności i porozumienia z chrześcijaństwem
podkreślanie podmiotowości człowieka	odnajdywanie w drugim człowieku śladu Boga
<i>Ja</i> poznaje rzeczywistość na styku z <i>Ty</i>	<i>Ja</i> poznaje rzeczywistość poprzez <i>Innego</i>
dialog to uczestniczenie w relacji i spotkaniu	dialog to doświadczenie odpowiedzialności za drugiego
<i>Ty</i> sprawia, że istnieje <i>Ja</i>	dzięki spotkaniu z <i>Innym</i> drugi może stawać się sobą
filozofia dialogu oparta na wartościach moralnych	filozofia dialogu prowadząca do uznania wartości moralnych (odpowiedzialność i wolność)
wzorowanie się w filozofii dialogu na chasydyzmie	łączenie filozofii dialogu z Kabałą
dialog <i>Ja</i> i <i>Ty</i> prowadzi do Boga	Bóg wyznacza ramy dialogu
respektowanie godności ludzi będących w dialogu	dialog z <i>Innym</i> prowadzi do spotkania z Bogiem

Buber	Lévinas
<i>Ty</i> jest istotą z zewnątrz, inną ⁸⁹	<i>Inny</i> jest istotą zewnętrzną, niezależną od <i>Ja</i> ⁹⁰
prawdziwy <i>Ty</i> to Bóg	prawdziwy <i>Inny</i> to Bóg
założenia dialogu: świadomość odrębności <i>Ja</i> od <i>Ty</i> , uznanie równości partnerów dialogu, poszukiwanie wspólnego porozumienia	założenia dialogu: spotkanie dwóch obcych podmiotów dialogu, uznanie wyższości partnera dialogu, poszukiwanie wspólnego dobra
w spotkaniu <i>Ja</i> z <i>Ty</i> rodzi się dialog	na początku dialogu rodzi się odpowiedzialność <i>Ja</i> za <i>Innego</i>
inspirowanie się chasydyzmem wywodzącym się z Kabały	wzorowanie się na Kabale

b. Różnice w myśli dialogicznej Bubera i Lévinasa⁴⁶

dialog jako relacja <i>Ja</i> – <i>Ty</i>	dialog jako relacja <i>Ja</i> – <i>Inny</i>
w dialogu najważniejsza jest relacja typu człowiek – człowiek	w dialogu najważniejsza jest relacja człowiek – Bóg
odrzućenie w dialogu zarówno indywidualizmu, jak i zbiorowości	akcentowanie w dialogu indywidualizmu rozumianego jako realizacja indywidualizmu w relacji
symetryczność relacji między <i>Ja</i> i <i>Ty</i>	niesymetryczność relacji między <i>Ja</i> i <i>Inny</i>
relacja polega na wzajemności <i>Ja</i> i <i>Ty</i>	nierówność w relacji <i>Ja</i> i <i>Inny</i> (<i>Inny</i> jest ważniejszy od <i>Ja</i>)
szukanie przyczyn nietrwałości relacji międzyludzkiej	określa warunki realizacji relacji międzyludzkiej
dialog jako spotkanie i relacja	dialog jako spotkanie <i>twarzą w twarz</i>
<i>Ja</i> nie może istnieć bez <i>Ty</i>	<i>Inny</i> może istnieć bez <i>Ja</i>
w dialogu zachodzi relacja równorzędności	„dialog jest myśleniem nierówności” ⁹¹

⁴⁴ Por. M. Buber, *O Ja i Ty*, tłum. B. Baran, [w:] *Filozofia dialogu*, B. Baran (red.), Kraków 1991, s. 53.

⁴⁵ Por. E. Lévinas, *Imiona własne*, tłum. J. Margański, Warszawa 2000, s. 26.

⁴⁶ E. Lévinas, *Inaczej niż być lub Ponad istotą*, tłum. P. Mrówczyński, Kraków 2006, s. 146.

dialog jako relacja Ja – Ty	dialog jako relacja Ja – Inny
początek dialogu ma miejsce wówczas, gdy spotkanie staje się relacją wzajemności	relacja dialogiczna rozpoczyna się, gdy drugi patrzy na mnie
celem dialogu jest znalezienie przestrzeni pomiędzy <i>Ja</i> i <i>Ty</i> , która pozwoli stać się bardziej sobą	dialog ma służyć etyce i moralności (w dialogu pojawia się etyka) ⁹²

Zakończenie⁴⁷

Człowiek próbuje nieustannie kontaktować się na różne sposoby nie tylko z drugim człowiekiem, ale też poznawać i rozumieć zwierzęta, przyrodę czy rzeczy martwe w otaczającym go świecie⁴⁸. Zatem według M. Bubera relacja *Ja – Ty* może zaistnieć nie tylko między ludźmi czy między człowiekiem a światem ożywionym, lecz także między człowiekiem a rzeczami martwymi. „Powiedział [Jud] do Izachara Bera: Jeśli chcesz, nauczę cię rozumieć mowę ptaków i innych zwierząt. Jeśli tak mi pisano – odpowiedział tamten – kiedyś to osiągnę. Takiej właśnie odpowiedzi – rzekł Jud – od ciebie oczekiwałem. Ale czy wiesz już, czy mowa dokonuje się poprzez słowa, czy poprzez gesty? Myślę – odpowiedział Izachar Ber – że wszelka pierwotna mowa daje się uchwycić tam, gdzie słowo i gest stykają się u swoich korzeni. A więc wiesz już rzecz najważniejszą – powiedział Jud⁴⁹. W komunikacji z innymi człowiek używa wielu słów i gestów, angażując się w rozmowę, która najczęściej powoduje pewne emocje, prowadzi do napięć i nieporozumień. Zatem ciągle poszukuje odpowiednich i skutecznych form porozumiewania się z otaczającą go rzeczywistością.

⁴⁷ Por. E. Lévinas, *O Bogu, który nawiedza myśl*, tłum. M. Kowalska, Kraków 1994, s. 230-233.

⁴⁸ „I see you. Towarzyszył temu kontakt cielesny, ale nie taki przelotny, ale mocny uścisk za przedramiona połączony z głębokim spojrzeniem w oczy. I see you – widzę Cię! To naprawdę oznacza, że Cię widzę. Widzę Cię takim, jakim jesteś, i nie tylko oczami, ale czuję Cię również. Bo takie ważne jest, by widzieć rzeczy takimi, jakimi są naprawdę. Powinniśmy starać się robić to jak najczęściej. Starać się patrzeć na świat z otwartością i czując go również. Bo tak jak wszystkich nowych rzeczy, trzeba się uczyć powoli, ale przede wszystkim przez praktykę, powtarzanie. Zobaczyć świat, ludzi, rzeczy takimi, jakimi są, naprawdę jest ważne, ale najważniejsze jest zobaczyć siebie, prawdziwego siebie. <http://marzeniawdzialaniu.pl/teksty/widze-cie/> – dostęp: 21 marca 2016 r.

⁴⁹ M. Buber, *Gog i Magog. Kronika chasydzka*, tłum. J. Garewicz, Warszawa 1999, PWN, s. 161-162.

Człowiek w życiu trwa w pewnych relacjach i związkach. Jak napisał M. Buber, „Fundamentalnym faktem ludzkiej egzystencji jest człowiek z człowiekiem”⁵⁰. Martin Buber na potrzeby tłumaczenia, czym jest dialog, posłużył się modelem *Ja – Ty*, a Emmanuel Lévinas – *Ja – Inny*. „Człowiek staje się *Ja* w kontakcie z *Ty*”⁵¹. Jednak nie każda rozmowa czy kontakt międzyludzki ma charakter dialogu, gdyż najczęściej jest gadulstwem i traktowaniem jednego człowieka przez drugiego w sposób przedmiotowy, kiedy to partnerzy nie angażują się do tworzenia relacji typu *Ja i Ty* czy *Ja i Inny*. Dialog według Bubera i Lévinasa powinien opierać się na takich elementach, jak: spotkanie, relacja i budowanie więzi, które wytwarzają nową przestrzeń dialogu między partnerami.

Buber i Lévinas w swojej koncepcji dialogu inspirowali się przesłaniem religijnym i mistycznym. Papież Jan Paweł II słusznie zauważył, że „dialog nie może się rozwijać wyłącznie w wymiarze horyzontalnym, ograniczając się do spotkania, wymiany myśli czy nawet wymiany darów właściwych dla każdej Wspólnoty. Dialog przechodzi także i przede wszystkim w wymiar wertykalny, zwracając się ku Temu, który jako Odkupiciel świata i Pan dziejów jest naszym pojednaniem. Wymiar wertykalny dialogu polega na wspólnym i wzajemnym uznaniu naszej kondycji jako ludzi, którzy zgrzeszyli”⁵². Według nich spotkanie nie tylko człowieka z człowiekiem, ale też przede wszystkim człowieka z Bogiem najlepiej oddają ducha dialogu. *Ja* w relacji do *Ty* czy *Innego* odpowiednio określa osoby jako podmiot dialogu. Wzorem dialogu jest Bóg, który będąc partnerem dialogu z człowiekiem, uczy go, na czym polega wejście w relacje, spotkanie czy rozmowę prowadzące do dialogu, czyli prawdziwego sposobu bytowania.

Bibliografia

- Buber M., 1991, *O Ja i Ty* [w:] Baran B. (red.), *Filozofia dialogu*, tłum. Baran B., Kraków, 37-56.
- Buber M., 1992, *Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych*, tłum. Doktor J., Warszawa.
- Buber M., 1993, *Problem człowieka*, tłum. Reszke R., Warszawa.
- Buber M., 1994, *Zaćmienie Boga*, tłum. Lisicki P., Warszawa.
- Buber M., 1999, *Gog i Magog. Kronika chasydzka*, tłum. Garewicz J., Warszawa.
- Długosz-Kurczabowa K., 2008, *Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*, Warszawa.
- Doroszewski W. (red.), 1982, *Słownik poprawnej polszczyzny*, Warszawa.
- Jan Paweł II, 1985, Encyklika *Slavorum Apostoli*.
- Jan Paweł II, 1985, Encyklika *Ut unum sint*.

⁵⁰ M. Buber, *Problem człowieka*, tłum. R. Reszke, Warszawa 1993, s. 91.

⁵¹ M. Buber, *Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych*, tłum. J. Doktor, Warszawa 1992, s. 33.

⁵² Por. Jan Paweł II, Encyklika *Slavorum Apostoli* (2 czerwca 1985), 14: AAS 77 (1985), 794.

- Feuerbach L., 1988, *Wybór pism. Zasady filozofii przyszłości*, tłum. Krzemieniowa K., Skwieciński M., Warszawa.
- Górka L., Napiórkowski S.C., 1995, *Kościół czy Kościół. Wybrane zagadnienia z ekumenizmu*, Warszawa.
- Lévinas E., 1986, *Znaczenie a sens*, „Literatura na Świecie”, nr 11-12, tłum. Cichowicz S., 263-272.
- Lévinas E., 1991a, *Etyka i Nieskończony*, tłum. Opolska-Kokoszka B., Kraków.
- Lévinas E., 1991b, *Trudna wolność. Eseje o judaizmie*, tłum. Kuryś A., Gdynia.
- Lévinas E., 1994, *O Bogu, który nawiedza myśl*, tłum. Kowalska M., Kraków.
- Lévinas E., 1995, *Cztery lektury talmudyczne*, tłum. Burska E., Kraków.
- Lévinas E., 1998, *Całość i nieskończoność. Esej o zewnętrznosci*, tłum. Kowalska M., Warszawa.
- Lévinas E., 2000, *Imiona własne*, tłum. Margański J., Warszawa.
- Lévinas E., 2006a, *Inaczej niż być lub Ponad istotą*, tłum. Mrówczyński P., Kraków.
- Lévinas E., 2006b, *Istniejący i Istnienie*, tłum. Margański J., Warszawa.
- Paweł VI, 1964, Encyklika *Ecclesiam suam*.
- Przekroczyć próg nadziei. Jan Paweł II odpowiada na pytania Vittoria Messori*, 1994, Lublin.
- Sobór Watykański II, 1967, Dekret o ekumenizmie *Unitatis redintegratio*.
- Szulakiewicz M., 2006, *Dialog i metafizyka. W poszukiwaniu filozofii pierwszej*, Toruń.
- Tarnowski K., 2000, *Bóg fenomenologów*, Tarnów.
- Tischner J., 1989a, Śladami Nieskończonego. W kręgu myśli E. Levinasa [w:] Tischner J. (red.), *Filozofia współczesna*, Kraków, 421-429.
- Tischner J. (red.), 1989b, *Filozofia współczesna*, Kraków.
- Tokarski J. (red.), 1980, *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa.
- Wójtowicz K., 1985, *Przypiski*, Poznań.

<http://marzeniawdzialaniu.pl/teksty/widze-cie/> – dostęp: 21 marca 2016 r.

http://www.opoka.org.pl/biblioteka/I/IR/zd_6o_2009_duch_zydowska2.html dostęp: 17 marca 2016 r.

The perception of dialogical man in the philosophical and religious thought of Martin Buber and Emmanuel Levinas

Summary

The meeting of man with man most often leads to the exchange of ideas and words, or creating bonds between them. Dialogue is a conversation, a way of contact with the help of words. Dialogical thought of Martin Buber and Emmanuel Lévinas is an interesting proposition on the basis of the philosophy of dialogue in relation to religious identity and Jewish. They created models dialogical: I – you and I – Other. According to Buber, the relationship I – you are the most natural meeting. According to Lévinas dialogue

Krzysztof Kietliński

involves meeting face to face. The experience of being the second is to look at his face. According to Lévinas responsibility for another is the basis for dialogue.

Keywords: dialogue, dialogue Me and You, Me and Other in a dialogue, a dialogue Jewish Christian dialogue.

Słowa kluczowe: dialog, dialog *Ja i Ty*, dialog *Ja i Inny*, dialog żydowski, dialog chrześcijański